

НАПРЯМИ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

УДК [316.61:37]-044.64-053.9

С. П. Архипова

РОЛЬ ОСВІТИ В ІНТЕГРАЦІЇ Й УЧАСТІ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Старіння населення та його наслідки нині значною мірою визначають соціально-демографічний портрет сучасного суспільства, а також його перспективу. Темпи зростання кількості людей похилого віку у світі нині у два рази випереджають зростання чисельності населення. За результатами більшості демографічних прогнозів [10], двадцять перше сторіччя на відміну від двадцятого «століття зростання», буде «століттям старіння». Старіння є одним із проявів трансформації вікової структури населення у процесі демографічного переходу і проявляється у збільшенні частки осіб літнього віку та у зміні співвідношень між поколіннями, що в свою чергу вимагає формування нових уявлень про роль цієї категорії громадян у соціальному розвитку. Україна за часткою населення у віці понад 60 років входить до тридцятки найстаріших держав світу, посідаючи наразі 25-26 місце (яке вона поділяє з Норвегією) у рейтингу країн світу за цим показником. До 2025 року, на одного працюючого громадянина України буде приходиться один пенсіонер, а для нормального функціонування держави, на думку вчених, на одну особу літнього віку повинно припадати від шести до десяти працездатних громадян. В умовах демографічного старіння суспільства люди літнього віку стають однією із самих значних категорій населення. Відтак, характеристика цієї групи населення може стати характеристикою всього суспільства. В нинішніх умовах людина у віці 57 – 65 років, яка виходить на пенсію, частіше всього – це ще досить молода, енергійна особа, яка має значний фізичний та інтелектуальний потенціал. Нині більшість літніх людей у нас, в Україні, представлена «молодими старими» (віком від 60 до 74 років) – вони становлять понад 70% всіх осіб, старших за 74 роки («старших старих» (75-84) та «дуже старих» (старших 85 років) наразі 24% та близько 6% відповідно [11]. Тому виникає необхідність формування суспільних умов для якомога більш повної соціальної адаптації та інтеграції літніх людей. У межах нині чинного Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння населення, та більшості інших рішень світової спільноти, що стосуються людей літнього віку, *вимагається забезпечення повної інтеграції та участі осіб літнього віку у житті суспільства* [9, с. 75].

Умови життя і діяльності в сучасному суспільстві вимагають іншої індивідуальної і суспільної свідомості, нової моделі поведінки, активної життєвої і громадянської позиції кожного як творця власної долі і долі країни. На жаль, соціальна політика нашої держави створює умови для активного включення у реформаційні процеси, головним чином, економічно активного населення, при цьому нівелюється велика соціально-демографічна група людей літнього віку. Цій категорії громадян надається пасивна роль споживача соціальних послуг. Результати опитування українських пенсіонерів засвідчили, що їх інтеграція у суспільство відбувається цілковито за рахунок їх власного бажання, як потреба у спілкуванні і як потреба бути соціально корисним, потрібним і самореалізованим. Комплекс «зайвості», який виникає у пенсіонерів під впливом неувagi до них з боку держави і суспільства, стає переважно лише їх глибоко особистою проблемою, яка може ніяк не виявляти себе оточуючим.

Нині люди літнього віку переважно не ставляться до старості як періоду, наповненого новим сенсом, до нового соціально-психологічного стану і нової позиції. Вони прагнуть продовжити звичний ритм і темп життя. Неможливість зберегти колишні стосунки викликають незадоволеність, соціальну ізоляцію, відчуження, невдоволення життям, дезадаптацію, загальний песимізм, апатію, невпевненість у майбутньому. Отже, одна із основних особливостей людей похилого віку полягає саме в необхідності адаптації до нового етапу життя: подолання психологічної кризи, пристосування до зміни соціального статусу і зміни ролей, фізичних змін. Забезпечення високої функціональності літніх людей в умовах, коли зміна інформації і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна поколінь людей, потребує постійного оновлення набутих знань, умінь та навичок, освоєння новітніх науково-технічних досягнень і реалізується через розвиток системи безперервної освіти, надання дорослому населенню можливостей продовжувати навчання все життя. Згідно Мадридського міжнародного плану дій держава має сприяти безперервному навчанню впродовж життя й пристосувати систему освіти до економічних, соціальних та демографічних умов, які змінюються [4; 10; 11].

Останнім часом з'явилося чимало наукових публікацій, які характеризують соціальне самопочуття людей літнього віку, їхній спосіб життя, участь у суспільній діяльності. Ці проблеми аналізують у своїх працях С. Архипова, Н. Єрмак, П. Массен, Г. Міннігалєєва, Т. Кононігіна, І. Колеснікова, Л. Лук'янова, І. Сагун, Є. Тонконога, Є. Холостова та ін. У той же час, слід визнати, що пріоритет дослідження проблем освіти людей літнього віку та їх інтеграції у суспільство належить зарубіжним ученим і носить міждисциплінарний характер.

Метою нашої статті є визначення ролі освіти у вирішенні людьми похилого віку життєвих проблем, в їх інтеграції й участі в житті суспільства.

Участь людей літнього віку в суспільних процесах, формуванні індивідуальної, активної, соціально-орієнтованої свідомості не можуть розвиватися стихійно і потребують стимулювання з боку держави і суспільства, у тому числі і через систему освіти.

Розвиток системи освіти людей літнього віку не є наразі таким перспективним напрямом як розвиток системи освіти дітей, підлітків, людей дорослого працездатного віку. Проте допомога і підтримка людей літнього віку, яка так необхідна в умовах змін і нестабільного соціуму, розглядається однобічно, переважно в контексті соціальної і психологічної допомоги. Роль освіти в житті літніх людей, яка може виконувати функцію соціального захисту, значно знецінена. Багатий соціальний і професійний досвід літніх людей, їх творчий потенціал часто залишаються незадіяними. Соціальна активність цієї вікової групи, її знання і досвід, а також здатність до сприйняття нового дають право говорити про те, що система освіти для літніх людей має великий потенціал для розвитку, незважаючи на соціально-економічні негаразди сьогодення.

Навчання людей літнього віку є певною мірою засобом вирішення проблеми «соціального виключення», їх інтеграції у нові соціально-економічні структури шляхом забезпечення їм рівних можливостей та знань, необхідних для того, щоб посісти гідне місце у сучасному суспільстві.

Як засвідчує аналіз соціально-педагогічної літератури і сучасної практики, потреби людей літнього віку в саморозвитку і освіті, які формуються в сучасному суспільстві, часто не знаходять можливості задоволення; чинна соціальна політика слабо орієнтована на людей літнього віку. Попри те, що відповідно до національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті розвиток неперервної освіти та навчання впродовж життя визначено одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти, прогрес у цій сфері не можна вважати таким, що відповідає сучасним вимогам: не створені умови для соціалізації осіб третього віку, їх участі в суспільно-політичних процесах; процеси становлення, функціонування і розвитку освіти людей літнього віку поки що не мають достатнього наукового осмислення, яке необхідне для їх позиціонування і розвитку; відсутня система управління освітою людей літнього віку. Усе це вказує на актуальність аналізу особливостей освіти цієї категорії людей, конструювання моделей функціонування системи геронтоосвіти для використання у практичній діяльності.

Система освіти впродовж життя у старіючому суспільстві покликана розширювати увесь спектр спроможностей людей літнього віку. Важливим для забезпечення інтеграції осіб літнього віку у суспільне життя, їх адаптації до технологічних інновацій, світоглядних змін тощо є їх участь у навчанні як до, так і після виходу на пенсію. У пізнанні нового – сенс людського життя і одночасно засіб його

довготривалості. Навіть існує теорія старіння, яка наполягає на тому, що тривалість життя збільшують конкретні причини: не помирати і жити. Неперервна мотивація людей літнього віку в процесі надання їм освітніх послуг дозволяє розкрити перед ними нові грані власної самореалізації і самовизначення, забезпечити адаптацію до сучасних умов життєдіяльності, що запобігає їхньому «соціальному виключенню» [1; 2; 9; 10; 11].

Нині соціальні ролі людей літнього віку суттєво знизилися. Літня людина в сім'ї незалежно від рівня освіти, культурного потенціалу, самооцінки, яка втратила економічну незалежність, повинна різко міняти свій соціальний статус і виконувати не властиві їй соціальні ролі. Ситуація, у якій опинилися люди літнього віку, що здатні і бажають працювати, визначається як ситуація «незаслуженої соціальної відставки», утрати соціального статусу.

Повноцінне існування людини, особливо в літньому віці, залежить від наявності повноцінних соціальних і культурних зв'язків, можливостей комунікації, доступності засобів масової інформації. Слід зазначити, що майже всі опитані високо оцінюють значення спілкування в їх житті (так, 3% респондентів відчують гостру потребу у спілкуванні з людьми; 84% потребують спілкування з тими, хто здатен їх зрозуміти; 8% не відчують потреби в спілкуванні; 5% заявили, що цілком можуть обходитися без взаємодії з іншими людьми).

Саме тому актуальним є аналіз шляхів і засобів збереження високого творчого потенціалу літніх людей у поєднанні з мудрістю, набутою роками, а також чинників, які зумовлюють ці процеси, що сприятиме організації навчання дорослих.

Потенційні можливості людей літнього віку до сприйняття нового можуть бути досить високими. Відомі численні факти високої творчої активності і продуктивності вчених, представників мистецтва, культури не лише в літньому, але й у значно старшому віці.

Зауважимо, що освіта для дорослої людини є одним зі способів вирішення низки важливих життєвих проблем. На кожному віковому етапі людина стикається з новим колом проблем. Для людей літнього віку це не лише проблеми матеріальні, а й проблеми психологічного характеру (турбота про здоров'я та його збереження; самотність; утрата рідних і близьких людей; відсутність взаєморозуміння з боку інших; організація вільного часу тощо).

Враховуючи прогресуюче старіння населення, для України особливо актуальним є розвиток системи перед пенсійного навчання, що забезпечувало б адаптацію осіб літнього віку до активного суспільного життя після виходу на пенсію.

Спираючись на результати аналізу наукової літератури з проблем освіти людей літнього віку як особливого розділу андрагогіки, можна говорити про необхідність більш глибокого вивчення цієї проблеми в контексті життєвого шляху людини. Також слід зазначити, що навчання

літніх людей повинно спиратися на їхній життєвий досвід, урахувувати їхні потреби, очікування, установки, при цьому слід брати до уваги їхню критичність до інформації, яку вони отримують, а також передбачати можливість того, що отримати знання літні люди можуть не лише у спеціальних закладах, але і від знайомих і близьких людей, від засобів масової інформації (Л. Анциферова, С. Змейов, Ю. Кулюткін, М. Махлін, М. Ноулз).

Аналіз проблем освіти людей літнього віку на теоретичному і емпіричному рівнях дозволив сформулювати її функції: *просвітницьку*, спрямовану на задоволення культурно-освітніх запитів людей літнього віку; *інформаційну*, спрямовану на розширення інформаційного простору доступними для людей літнього віку засобами; *адаптивну*, яка допомагає людям літнього віку опанувати нові соціальні ролі, адаптуватися у змінюваному соціумі; *комунікативну*, яка сприяє задоволенню потреби людей у безпосередніх контактах; *реабілітаційну*, яка сприяє подоланню психологічних і фізичних бар'єрів, що виникають у житті людей похилого віку; *терапевтичну*, покликану сприяти благотворному впливу на стан здоров'я людей похилого віку та їх самопочуття; *соціального захисту* як таку, що допоможе забезпечити певним чином соціальну підтримку у вирішенні життєвих проблем соціально незахищених категорій людей.

Зміст кожної із функцій зумовлений особливостями життєдіяльності людей похилого віку.

У соціально-педагогічній літературі вказується на здатність освіти задовольняти потреби людей літнього віку і в таких функціях як: соціальній, валеологічній і аксеологічній. *Соціальна* функція пов'язана із задоволенням соціальних очікувань літніх людей, їхніх установок, мотивів, цілей, життєвих планів. *Валеологічна* функція передбачає створення умов для забезпечення комфортних умов навчання літніх людей, таку його організацію, яка б відповідала особливостям когнітивного і емоційного статусу літніх людей. *Аксеологічна* функція спрямована на залучення цих людей до загальнолюдських цінностей.

Аналізуючи, особливості освіти дорослих в умовах трансформації сучасного суспільства Г. Ключарьов, Є. Огарьов та інші [6] відмічають, якщо зібрати разом ті галузі знань, які користуються інтересом у літніх, то картина виглядає так: *правові знання* – наслідування, дарування, складання заповіту, захист своїх прав; *медичні* (санитарно-гігієнічні) – розпізнавання хвороб, перша допомога, інформація про власні хвороби, моделі «незалежного життя»; *економічні* – навички ведення бюджету, розуміння економічних процесів у державі; *екологічні* – підтримка середовища проживання, якість продуктів харчування і води, утилізація відходів; *психологічні* – підготовка до виходу на пенсію, перехід до глибокої старості, відносини з іншими поколіннями; *філософські і релігійні* – загальні питання сенсу життя, походження моральних цінностей; *практичні знання* – сад, огорода, кулінарія, комп'ютер, ігри з

дітьми, рукоділля, живопис, написання мемуарів; *науково-популярні* (дозвіллєві) знання – історія, краєзнавство, політика, мови, подорожі тощо.

Отже, люди літнього віку володіють значною мотивацією і здібностями до засвоєння різноманітних систем знань і навичок. Але фактично літні люди, відділені від суспільного життя, що слугує не лише джерелом внутрішніх конфліктів, а й знижує самооцінку людини старшого віку. Систематичні ж заняття під керівництвом соціальних педагогів і соціальних працівників здатні наповнити індивідуальне життя пенсіонера корисним змістом і отримати позитивний соціальний ефект. Тому одним із основних завдань є створення умов для надання освітніх послуг необхідних для людей літнього віку.

З позиції суб'єктивного підходу, самовизначення, саморозвиток, пов'язані з накопиченням, засвоєнням соціального, соціально необхідних якостей людини як суб'єкта, а самореалізація передбачає самопрезентацію людиною себе самої суспільству своєю соціально значущою діяльністю (А. Деркач). У старості потреба в самореалізації не завжди усвідомлена, часто приглушається переживанням власної безпорадності. У зв'язку з цим у завдання освіти входить допомога людям літнього віку в усвідомленні потреби в самореалізації як одній із найважливіших життєвих потреб бути необхідним, соціально затребуваним, оцінювати свій життєвий досвід як реальну здатність діяти і зберігати простір спрямованої взаємодії як простір розвитку.

Як бачимо, у ході навчання в людей літнього віку виробляється нова позиція особистості відносно навколишнього середовища і самого себе; людина отримує можливість вступити у нові соціальні зв'язки з іншими людьми і з суспільством у цілому, отримати нове активне ставлення до світу через діяльність, яка має соціальний сенс. У ході навчання створюються передумови для усвідомлення літньою людиною потреби і здатності до самореалізації, для орієнтації у власному особистісному потенціалі, а також для структурування життєвого досвіду, створення нових життєвих орієнтацій.

На нашу думку, належним чином організована освіта людей літнього віку має виступати як засобом соціального захисту і психологічної стабільності, так і способом інтеграції в комунікативний і культурний простір, і розглядатися як активна діяльність, спрямована на самореалізацію особистості.

Узагальнюючи досвід роботи з людьми літнього віку країн Заходу, Росії та незначний досвід нашої країни, варто визначити специфіку освітніх програм, які можуть бути адресовані літнім людям. Вони мають [8, с. 73 – 74]:

1. Сприяти більш активній інтеграції людей літнього віку у політичне й економічне життя країни, міста (через участь і представництво в політичних партіях і рухах як спосіб вирішення актуальних для них соціально-економічних проблем).

2. Забезпечувати інтеграцію літніх людей у культурно-освітній простір на основі врахування соціально-психологічних і статусних особливостей цієї соціальної групи, життєвого і соціального досвіду людей (наприклад, залучення людей літнього віку до освітньої діяльності за інтересами в прикладних заняттях, у творчості, у спілкуванні).

3. Надавати допомогу в соціальній і психологічній адаптації, продовженні творчої і фізичної активності літніх людей, передачі досвіду, зміцненні здоров'я (зокрема, підготовка людей літнього віку до участі у волонтерській діяльності).

4. Робити акцент на актуальних проблемах сьогодення, сприяти розумінню й усвідомленню подій сучасності (зокрема, формування комп'ютерної грамотності, оволодіння Інтернет-технологіями).

5. Підтримувати рольове навчання, яке допоможе літнім людям подолати кризові ситуації, пов'язані із переходом у новий соціальний статус.

6. Стимулювати реалізацію тих культурно-освітніх проблем, які характерні для конкретної групи слухачів. Одночасно система освіти людей літнього віку повинна бути здатною поєднуватися з іншими освітніми системами (системі додаткової освіти, підвищення кваліфікації тощо), а освітні програми не повинні обмежуватися колом питань, зумовлених лише особливим соціально-психологічним статусом літніх людей.

Департаментом соціальних послуг з метою реалізації освіти людей літнього віку впродовж всього життя та підтримки фізичних, психологічних та соціальних здібностей розроблено методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» у територіальному центрі соціального обслуговування. Це особливо важливо для вирішення проблем людей літнього віку, покращення якості їх життя, збереження та формування їх активної життєвої позиції.

У багатьох країнах до 80% дорослого населення охоплено різними формами освіти. З 1976 року діє Міжнародна асоціація Університетів третього віку, яка об'єднує в усьому світі приблизно 2 млн. 200 тисяч студентів пенсійного віку [6, с. 165 – 172]. В Україні цей показник поки що невисокий (28%), що стосується людей літнього віку, то він зовсім незначний. Хоча слід зазначити, що в ряді міст України сьогодні уже діють «Університети третього віку» і народні університети (Київ, Харків, Львів, Тернопіль, Севастополь, Суми, Миколаїв, Житомир, Шостка, Умань, Черкаси та ін.). В цих університетах переважно діють медичний, мистецький, юридичний та спортивно-оздоровчий факультети, а також факультети інших напрямів діяльності в залежності від запитів пенсіонерів. В «Університетах третього віку» показують переваги, задоволення, користь і нові горизонти, що відкриваються завдяки неперервній освіті. При цьому соціальний працівник як андрагог виступає більше консультантом, наставником, посередником і організатором.

Аналіз соціально-педагогічної літератури [2; 3; 6; 7; 9; 10; 11] та існуючої практики дозволяє зробити висновок щодо необхідності формування системи освіти людей літнього віку зі своїми принципами, властивостями, функціями, яка має позитивну соціальну дію на особу, сприяє виявленню і прояву в літньому віці особистих ресурсів для саморозвитку, соціалізації, інтеграції в соціум з метою активної, компетентної, продуктивної діяльності на користь людини, суспільства і держави, для досягнення згуртованості, демократичної культури, соціальної згоди, толерантності.

З позиції системного підходу освіта людей літнього віку є важливою складовою системи безперервної освіти. У контексті діяльнісного підходу освіта літніх людей є елементом життєдіяльності людини в перед- і пенсійний періоди. Освіта людей літнього віку відноситься до неформальної освіти, яка має на меті персональний розвиток, соціальну адаптацію, спілкування людей та збереження їх активної життєвої позиції і виконує функцію соціального регулятора, який відповідає за життєву позицію літньої людини. Це процес гармонійного поєднання завдань суб'єктивно-суспільно-державного характеру в умовах демографічної кризи, побудови соціально орієнтованого, демократичного суспільства та індивідуального розвитку.

Тому подолання стереотипу ставлення до неформальної освіти як до мало важливої і несуттєвої стає нині однією з найсуттєвіших проблем становлення системи неперервної освіти, оскільки незважаючи на значущість установ формальної освіти, їх роль стає обмеженою [9, с. 74]. Саме неформальна освіта відображає і задовольняє особистісні потреби й запити індивіда, мобілізуючи тим самим його природну здатність до самовдосконалення і духовного зростання, а створення системи неформальної освіти зможе забезпечити умови для самореалізації кожної особистості незалежно від віку.

Список використаної літератури

1. Архипова С. П. Освіта соціально незахищених категорій дорослих: теорія, методологія, практика : монографія / С. П. Архипова. – Черкаси : ПП Чабаненко, 2011. – 368 с. **2. Герасимова Т. М.** Пожилые люди современной России: стратегия жизни или выживания / Т. М. Герасимова. – М., 1997. – 182 с. **3. Кононыгина Т. М.** Герагогика : пособие для тех, кто занимается образованием пожилых людей / Т. М. Кононыгина. – Орел : Красная строка, 2006. – 168 с. **4. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.** – Режим доступу: <http://www.idss.org/ua/popforecast2010.xls> **5. Змеев С.** Образование взрослых в России и мире / С. Змеев // Новые знания. – 1999. – № 2. – С. 2 – 4. **6. Кузнецов А. И.** Университет третьего возраста – совместный проект БИЭФ и Министерства социальной политики и труда Правительства Калининградской области РФ / А. И. Кузнецов // Балтийский экономический журнал. – 2009. – № 2. – С. 165 – 172.

7. Непрерывное образование в трансформирующемся российском обществе / авт. кол. : Г. Ключарев, Е. Огарев. – М. : РОССПЭН, 2002. – 194 с. **8. Рабочая** книга андрагога / Под ред. С. Г. Вершловского. – СПб. : Знание, 1998. – 318 с. **9. Україна:** через десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007-2012зз.). – К., 2012. – 130 с. **10. World Population to 2300.** – N.Y. (ST/ESA/SER/A236), 2008/ – 240 p. **11. Комплексний** демографічний прогноз України на період до 2050 р. – Режим доступу: <http://www.idss.org/ua/popforecast2010.xls>

Архипова С. П. Роль освіти в інтеграції й участі людей літнього віку в житті суспільства

Стаття спрямована на визначення ролі освіти у вирішенні людьми похилого віку життєвих проблем, в їх інтеграції й участі в житті суспільства та особливостей надання їм освітніх послуг. Освітні послуги розглядаються як різновид необхідної соціально-педагогічної допомоги людям літнього віку для їх індивідуального розвитку, участі в суспільно-політичній і економічній діяльності, у цілому для їхньої самореалізації.

Названо функції освіти людей літнього віку (просвітницьку, інформаційну, адаптивну, комунікативну, реабілітаційну, терапевтичну), зміст яких зумовлений особливостями їх життєдіяльності. Визначено специфіку освітніх програм, які можуть бути адресовані літнім людям. Акцентовано увагу на необхідності створення системи неформальної освіти, яка зможе забезпечити умови для самореалізації кожної особистості незалежно від віку.

Ключові слова: освіта людей літнього віку, функції освіти, освітні потреби, специфіка освітніх програм, соціальна адаптація, інтеграція і участь у житті суспільства, самореалізація.

Архипова С. П. Роль образования в интеграции и участии людей пожилого возраста в жизни общества

Статья нацелена на определение роли и места образования в решении людьми пожилого возраста жизненных проблем, анализ образовательных потребностей людей пожилого возраста и особенностей предоставления им образовательных услуг для интеграции в современное общество. При этом образовательные услуги рассматриваются как разновидность необходимой социально-педагогической помощи людям пожилого возраста для их индивидуального развития, участия в общественно-политической и экономической деятельности в целом для их самореализации.

В статье представлены функции образования (просветительская, информационная, адаптивная, коммуникативная, реабилитационная, терапевтическая), содержание которых определяется особенностями жизнедеятельности людей пожилого возраста; определена специфика образовательных программ, которые могут быть адресованы людям

пожилого віку. Акцентовано увагу на необхідності створення системи неформального освіти здатної забезпечити умови для самореалізації кожної особистості незалежно від віку.

Ключевые слова: освіта людей похилого віку, функції освіти, освітні потреби, специфіка освітніх програм, соціальна адаптація, в інтеграції і участі людей похилого віку в житті суспільства самореалізація.

Archypova S. P. Education Role in Integration and Elderly People's Participation in Society Life

The article is focused on the role identification and education place in the elderly people's life problems solution, in their integration and participation in the life of society as well as on peculiarities of offering educational services for them. Educational services are considered as a kind of necessary social and educational assistance to elderly people for their personal development and participation in social, political and economic activities, for their self-realisation.

The article names functions of elderly people's education (educational, informational, adaptive, communicative, rehabilitation, therapeutic), the content of which is treated by their life activity peculiarities. The author specifies educational programs which can be implemented into these people's education. The author pays attention on necessity of informal education system, which will be able to secure conditions for every person self-realization regardless of their age.

Key words: education of elderly people, functions of education, educational needs, specificity of educational programs, social adaptation, integration, participation in society's life, self-realization.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 37.013.42:364.63-027.553-053.2/5

Ю. В. Клочан

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї**

Актуальною проблемою нинішнього суспільства є насилля, яке являє собою навмисне застосування людиною, групою різних форм примусу відносно до конкретної особи, групи з метою досягнення яких-небудь цілей. В основу національного законодавства України з протидії насильства в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми покладено такі